

Ad Fontes. Over Samuel Elsevier, zijn vrouwen en zijn slaven: Een voorstel tot herinterpretatie

GERRIT SCHUTTE

Samuel Elsevier heeft geen goede naam in de geschiedenis van Zuid-Afrika.¹ Hij was immers als Secunde van de Kaapse Compagniesnederzetting van 1697 tot 1707 een bontgenoot van gouverneur Willem Adriaan van der Stel, die in die jaren samen met wat familieleden en vrienden probeerde de plaatselijke economie te domineren. Op de Kaapse markt bezat de Compagnie als de grootste koper van vee en landbouwproducten een sterke positie; zij bepaalde feitelijk prijs en volume van de productie. Als gouverneur probeerde Van der Stel die invloed te hanteren ten bate van hemzelf en enkele vrienden-grootproducenten, uiteraard tot nadeel en chagrijn van de andere Vrijburgerboeren.

Ook Elsevier boerde zelf, op grote schaal, en vond een en ander heel gewoon.² Volgens tijdgenoten-tegenstanders zou hij gezegd hebben, dat de Kaap geen Vrijbur-

-
1. Biografische schets: D.W. KRÜGER en C.J. BEYERS (Eds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III*, (Tafelberg, Kaapstad, 1977) pp. 279-280. Verder: L. FOUCHÉ (Ed.), *Dagboek van Adam Tas 1705-1706* (Van Riebeeck Vereniging, tweede reeks nr 1: Kaapstad 1970); A. J. BÖESEKEN, *Simon van der Stel en sy kinders* (Nasou, Kaapstad 1964); G. SCHUTTE, 'Company and colonists at the Cape' in R. ELPHICK en H. GILIOMEE (Eds.), *The shaping of South African society 1652-1820* (Maskew Miller Longman, Kaapstad, 1979), pp. 192-196.
  2. De volgende aankopen/verkopen geven enig inzicht in Elseviers economische activiteiten: 1. Samuel Elsevier verkoopt 1701 'de Cuijle' aan Oloff van den Bergh (Kaapse Argief: Overdracht acte nr 540/1701); 2. Samuel Elsevier verkoopt 1701 'Elsjeskraal' aan Willem Corsenaar (Overdracht acte nr 541/1701); 3. Samuel Elsevier koopt 1702 'Bethlehem', groot 60, 277 morgen van Petrus Simond (Overdracht acte nr 558/1702); 4. Samuel Elsevier verkoopt 1707 'Bethlehem' aan Claas van der Westhuijsen (Overdracht acte nr 691/1707); 5. Samuel Elsevier verkoopt het erf JJ in Kaapstad aan Jacob Voogd (Overdracht acte nr 893/1712); 6. Samuel Elsevier verkoopt 1718 'Elsenburgh I' aan Arij Kruisman (Overdracht acte nr 1226/1718); 7. Samuel Elsevier verkoopt 1718 'Elsenburgh 2' aan Arij Kruisman (Overdracht acte nr 1227/1718). Volgens D.W. Krüger en C.J. Beyers (Eds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III*, 279 kreeg Elsevier 'Elsenburgh' (110 morgen) toegekend in 1698, in 1701 aangevuld met nog ongeveer 70 morgen. In 1715 bezat Elsevier 247 runderen en 1600 schapen en was hij op twee na (Jan Stevens Botma en Arnoldus Kruisman) de grootste belastingbetaler (J.L. HATTINGH, *Die eerste Vryswartes van Stellenbosch 1679-1720* (Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville, 1981), p. 71. 8. Samuel Elsevier bezat een buitenpost aan de 24 Rivieren, omstreeks 1710 (1/STB 18/155 attestaties 1710).

gers nodig had, vier of vijf ambtenaren konden de Compagnie wel van alles voorzien.³ Zij zagen Elsevier zelfs wel in staat om de leiders van de Vrijburgeroppositie als zware criminelen te behandelen, de handen af te hakken en te laten ophangen.⁴

Elsevier werd in de aanklacht die de Vrijburgers Tas en Van der Heijden *cum suis* inleverden bij de Bewindhebbers dan ook hard aangepakt. Samen met Willem Adriaan en diens broer Frans van der Stel, de Stellenbossche landdrost Starrenburg en predikant Kalden werd Elsevier dan ook in 1707 door Heren XVII teruggeroepen naar Nederland.

De publicaties van H.C.V. Leibbrandt, Leo Fouché, George McCall Theal, F.C. Dominicus en Anna Böeseken over het conflict tussen Willem Adriaan van der Stel en de Vrijburgers, hoezeer onderling verschillend, heeft de naam van Samuel Elsevier niet gezuiverd.⁵ En de meer recente geschiedschrijving oordeelt minstens zo negatief over Elsevier als indertijd de Vrijburgers in hun klachtschrift. Daarin geldt hij voor het voorbeeld bij uitstek van de fraudulerende, hooghartige en hebzuchtige hoge VOC-ambtenaar zonder enige scrupules en ondeskundigheid.⁶ Zo iemand dus die alles ondergeschikt maakte aan het vergaren van eigen bezit en rijkdom. Vertegenwoordiger van een wereldje, waarin zelfs persoonlijke relaties en verhoudingen alleen daaraan dienstbaar waren en overheidsfuncties vooral beschouwd werden als een bron van inkomsten.⁷ Dat hij op grote schaal in slaven handelde, is in dit kader vrijwel vanzelfsprekend.⁸ Wie nog niet geheel overtuigd is van Elseviers abjecte persoon en moraal zullen tenslotte de schellen van de ogen vallen door een laatste biografisch trekje in zijn weinig aantrekkelijke portret:

It is conceivable that Elsevier owed his appointment to the fact that he was married into the fabulously wealthy Six family from Amsterdam, who were also intermarried with the Van der Stels and the Baxes.⁹

Een kwalijke onbenul dus, die Samuel Elsevier, iemand die leefde van vriendendiensten en nepotisme. Een man die niet slechts slaven naar willekeur kocht en verkocht, maar zelfs het huwelijksbed gebruikte om vooruit te komen in de wereld.

---

3. L. FOUCHÉ (Ed.), *Dagboek van Adam Tas 1705-1706*, pp. 78-79.

4. *Ibid.*, p. 280.

5. H.C.V. LEIBBRANDT (Ed.), *The defence of Willem Adriaan van der Stel* (itgever onbekend, Kaapstad, 1897); G. MCCALL THEAL, *Belangrijke historische documenten III* (Van de Sandt de Villiers, Kaapstad en Londen, 1896-1911); L. FOUCHÉ (Ed.), *The diary of Adam Tas* (London 1914; voor herdruk nt 1); F.C. DOMINICUS, *Het ontslag van Willem Adriaan van der Stel* (Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1928); A. J. BÖESEKEN, *Simon van der Stel en sy kinders*.

6. R.C.-H. SHELL, 'Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection' in *Kronos*, 19, 1992, pp. 182-183; Vergelijk het Klachtschrift, art. XXI: Dominicus, *Ontslag*, 38.

7. R.C.-H. SHELL, 'Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection' in *Kronos*, 19, 1992, p. 183: 'He was the exemplar of what Max Weber termed the prebendial mentality'.

8. *Ibid.*, m.n. 183 nt 93.

9. *Ibid.*, p.182. Het Amsterdamse geslacht Six was rijk en machtig, maar overigens nouveau riche vergeleken met het regentengeslacht Van der Stel en de edelen Bax!

I

En dat is het dan, voor de meeste mensen althans. Exit de profiteur Samuel Elsevier. Het zoveelste voorbeeld van een wereldje en een tijd, waaraan slechts met walging gedacht moet worden. Representant van wat in Zuid-Afrika thans de koloniale era heet, een settler, slavenbezitter, kapitalist en calvinist – een driewerf moreel bedorven ziel. In het onderstaande wil ik echter aantonen, dat tussen de Samuel Elsevier van de historiografie en de historische Samuel Elsevier een tamelijk groot verschil bestaat. Een zoektocht door allerlei archieven, *ad fontes*, levert zoveel feiten omtrent leven en loopbaan van Samuel Elsevier op, dat zijn biografie in het *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* en elders in de historiografie, op belangrijke punten onvolledig of zelfs feitelijk onjuist is. Het opstellen van een nieuwe biografische schets is dus gewoon een kwestie van eerlijkheid.

Maar er is meer. De *Rainbow-nation* onder het Zuiderkruis is sinds 1994 driftig op zoek naar identiteit, maar vindt daarbij bijster weinig hulp en troost van de geschiedenis. Want het verleden van Zuid-Afrika deugt niet en wat er altijd over verteld werd al helemaal niet. Om een recent Zuid-Afrikaans schoolboekje (voor standaard 6/7!) aan te halen:

For the last 40 years, the history of South Africa has been presented ... from the point of the view of the settlers.¹⁰

Geschiedschrijving als ideologie. Is dat ook niet de boosheid van ‘Boetman’ en onderdeel van het actueel debat onder de Afrikaners naar aanleiding van Willem de Klerks *Afrikaners: kroes, kras, kordaat*? Het verleden is gemanipuleerd, onbetrouwbaar. Anderen gaan zelfs nog verder. Zuid-Afrika kan niets leren van zijn verleden, omdat het een verdraagd land is (Floors van Jaarsveld), een Verliesfontein en ‘ewig verdoem’ tot herhaling van dezelfde fouten, frasen en gebaren (Karel Schoeman).¹¹

Verdoemd om niets te leren van de geschiedenis. Het bedreigt ons allen, schreef Van Deursen onlangs. Omdat wij onze eigen tijd normaal achten.

We zien hoe de wereld er nu uitziet, en dan gaan we de geschiedenis beschrijven als het verhaal dat noodzakelijk moest uitlopen op zo’n maatschappij als die waarin we nu leven.

Of we gevoelen ons juist niet thuis in de eigen samenleving. Dan gaan we ‘geschiedenis studeren, om te onderzoeken hoe en wanneer het eigenlijk fout gegaan was’. Zulke geschiedschrijving kan natuurlijk

net zo goed een aanklacht worden als een lofzang’. Want ‘of zulke benaderingen nu positief zijn of negatief, ze hebben met elkaar gemeen dat ze onze eigen tijd tot maatstaf maken.¹²

---

10. E. POTENZA, *The broken string. An integrated approach to Southern African History* (Fourth impression, Maskew Miller Longman, Cape Town, 1997), p. 86.

11. K. SCHOEMAN, *Verliesfontein* (Human & Rousseau, Kaapstad 1998), p. 235, vgl. G.J. SCHUTTE, ‘Verliesfontein: Lesvoorbeeld voor historici’ in *Zuid-Afrika*, 76(8) (1999), p. 114.

12. A.TH. VAN DEURSEN, ‘Laten we doorgaan met dammen,’ *Nederlands Dagblad*, 27 mei 2000.

Maar de ware taak van de geschiedschrijver is om recht te doen aan de mensen van vroeger. We moeten echter ‘in de geschiedenis niet [zoeken] naar wat nuttig is, maar naar wat waar is. De gestorvenen mogen we evenmin belasteren als de levenden. Je moet de waarheid over hen spreken. Dat kan nu eenmaal niet zonder dat je iets van hen weet. En je moet iets van hen weten, want het verleden dat zij geschapen hebben, is nog overal om ons heen’.¹³

II

Recht doen aan de doden. Ook aan Samuel Elsevier en zijn tijdgenoten, hoe weinig aantrekkelijk hun personages en handelingen lijken of onbegrijpelijk en vreemd in onze ogen. In het actueel debat in Zuid-Afrika staat natuurlijk vooral de recente geschiedenis centraal, de oorlog van 1899-1902 en de eeuw erna. Het gaat over imperialisme en Afrikaner nationalisme, calvinisme en apartheid, uitbuiting en verzet, blank en zwart. Toch zou speciale aandacht voor de oudere Zuid-Afrikaanse geschiedenis, voor de Compagniestijd, in dat kader alle redenen hebben. Want er zijn echt mensen die geloven dat zuidelijk Afrika voor 1652 een probleemloos paradijs was, terwijl de komst van de Nederlanders gelijk staat aan het openbreken van de doos van Pandora, tot de bodem gevuld met uitbuiting en onderdrukking, kolonialisme en rassenwaan. Volgens anderen is de apartheid het kind van het Primitive Calvinism, door de Compagnie in de 17de en 18de eeuw opgelegd aan de bevolking.¹⁴ Velen lezen ook de conclusie van *The Shaping of South Africa* en, ongehinderd van door tijd en omstandigheden veroorzaakte historische en juridische verschillen, zien daarin een beschrijving van eigen recente jaren: ‘between 1652 and 1820 there developed in South Africa a racial structure of domination’; in de Kaap Hollands stonden ras, status, christen, macht en rijkdom steeds meer samenvielen,

To enjoy status, wealth and power in colonial society one had to be European; to be free was not enough.¹⁵

De populaire beeldvorming bevestigt dat. De oude Kaapse geschiedenis, dat is Groot Constantia. Smetteloze landhuizen in een parkachtige omgeving; pastorale rust en een koloniale plattelandsaristocratie, paternalistisch gediend door een uitgebreide slavenstoet. Zo liet ook Hendrik Cloete zich portretteren, ‘zoo smakelijk zit te rooke aan de ommer tafel’, terwijl een slavenjong vredig zijn pijp vasthield.¹⁶

Dat beeld is vals – zoals ook de geschiedschrijving in hoge mate lijdt aan wat Karel Schoeman ergens noemt het *Groot Constantia Syndroom*, dat zelfs zowel een blanke, Afrikaner als een zwarte versie kent!¹⁷ Dat is een laatste reden om in te gaan op

-
13. A.TH. VAN DEURSEN, ‘Dode of levende mensen’, in *De eeuw in ons hart* (Franeker 1991), p. 87.
  14. Zie G.J. SCHUTTE, ‘Between Amsterdam and Batavia: Cape society and the Calvinist church under the Dutch East India Company’ in *Kronos*, 25, 1998/1999, pp. 17-49.
  15. R. ELPHICK en H. GILIOME (Eds.), *The shaping of South African society, 1652-1820*, pp. 384-386.
  16. G.J. SCHUTTE (Ed.), *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr oor Kaapse sake 1778-1792*, (Van Riebeeck Vereniging, tweede reeks nr 13; Kaapstad 1982), illustratie frontispiece.
  17. K. SCHOEMAN, *Dogter van Sion: Machtelt Smit en die 18de-eeuse samelewing aan die Kaap, 1749-1799* (Human & Rousseau, Kaapstad 1997) 89; vgl. G.J. SCHUTTE, ‘Het Groot Constantia Syndroom’, *Zuid-Afrika*, 75, 1998), pp. 143, 156-157.

Samuel Elsevier, zijn vrouwen en zijn slaven. Op zich is hij slechts een toevallig voorbeeld van een Compagniesdienaar. Maar zijn biografie klopt op diverse punten niet met dat syndroom. Vandaar deze poging tot reconstructie, die tevens een voorstel tot herinterpretatie van de Compagniestijd is. Want eer is teer. En om eigen tijd te verstaan moeten we het verleden recht verstaan.

III

De zoektocht begint met een simpele vraag. Wie was Anna Maria Six van Chandelier? De feiten zijn sober: de vrouw van de Compagniesdienaar Samuel Elsevier baarde hem in 1681 en volgende jaren op Ceylon een drietal dochters.¹⁸ Haar naam suggereert, dat zij een lid zal zijn geweest van de ‘fabulously wealthy Six family from Amsterdam’. De rest is vanzelfsprekend. Zo’n familie zorgde vanzelfsprekend goed voor eingen leden en verwanten, inclusief de aangetrouwde. Vandaar dat de onbetekenende oud-luitenant Elsevier in 1696 benoemd werd tot Secunde van de Kaap. Duidelijk voorbeeld ook van nepotisme en patronage onder de VOC, inclusief de bijbehorende corrupte praktijken. Want dat blijft natuurlijk de primaire vraag: dankte Samuel Elsevier inderdaad zijn carrière aan protectie en nepotisme op grond van zijn huwelijk? En dus blijft de vraag, zoals Robert Shell terecht heeft ingezien: wie was Anna Maria Six van Chandelier, hoe verhiel zij zich tot de Amsterdamse familie Six?¹⁹ Om eerlijk te zijn, dacht ik zelf ook dat zij wel verwant zou zijn van de Amsterdamse regentenfamilie. Afgezien van haar achternaam was er het feit dat Willem Adriaan van der Stel een echte Six als moeder had. Dat Van der Stel en Elsevier gezamenlijk de Kaap mochten leiden – dat kon niet toevallig zijn! Maar helaas! Elseviërs Anna Maria was geen Six, maar een Six van Chandelier. Dat was ook een alleszins respectabele 17e eeuwse Amsterdamse familie, maar niet bijzonder rijk noch machtig, geen regentengeslacht zelfs en ondanks de naamverwantschap niet verwant met die andere Sixen. Er woonden nu eenmaal in die tijd tal van mensen in Amsterdam die hun naam als Six lieten spellen en zeer uiteenlopende familiale en maatschappelijke achtergronden bezaten, variërend van bierdrager tot burgemeester. Wat weten we van de familie van Anna Maria Six van Chandelier?

Op 17 mei 1617 ondertekende keizer Matthias te Praag een oorkonde, hetwelk de gebroeders Samuel, Abraham, Isaac en Jacobus Six toestond zich voortaan Six van Chandelier²⁰ te noemen en het bijbehorende wapenschild te dragen.²¹ Wie deze

---

18. F.H. DE VOS, ‘Genealogische en heraldische aantekeningen aangaande Hollandsche familiën te Ceylon,’ in *De Navorscher* 48, 1899, p. 113: Sara Catherina, gedoopt te Galle november 1681; Anna Constantia, gedoopt te Galle 1683.

19. R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992, p. 182 nt 88.

20. Schandelier staat er in de tekst; stadhuisclerken maakten er soms maar wat van; vgl. ook Siandelier (GA Amsterdam: ondertrouw nr 499 p. 214).

21. R.C. SIX, ‘Adelsdiploma der broeders Six van Chandelier, Anno 1617’ in *De Nederlandsche Leeuw* 14, 1896, pp. 83-87.

gebroeders waren en waaraan zij deze keizerlijke gunst dankten, wordt niet vermeld.²²

In 1695 overleed te Amsterdam een oude handelaar in kruiden en verdere apothekers- en drogisterijwaren, Joannes Six de Chandelier. Een ontwikkeld man, met internationale contacten en activiteiten. Hij was overigens minstens zo bekend als dichter, met een erkende plaats in de Nederlandse literaire canon.²³ Joannes Six de Chandelier was op 19 februari 1620 geboren als eerste kind en zoon van Jacob Six en Sara Juliaens. Het is niet moeilijk, in de vader van die dichter de jongste van de vier broeders van het adelsdiploma te herkennen.

Volgens hun ondertrouwacte van 24 januari 1619 was Jacob Six 25 jaar oud (en in 1593 te Wesel geboren²⁴ en Sara Juliaensz 22 jaar oud.²⁵ Zijn vader Johannes (Hans) Six woonde in Haarlem, Jacob zelf in Weesp; hij was drogist en zou sinds 1631 wonen aan de Amsterdamse Kalverstraat. Sara bracht haar beide ouders als getuigen mee. Vader Joost Juliaensz was evenals de familie Six ongetwijfeld een vluchteling uit de zuidelijke Nederlanden; ook de naam van zijn vrouw Catharina Jehu wijst daarop, en (evenals eerder Joost van den Vondel!) was Sara Juliaensz in Keulen geboren (in 1597). Het waren redelijk gefortuneerde mensen; Catharina Jehu (die in 1652 zou overlijden) liet in 1643 een buitentje, ‘Ceulen’ geheten, in de Diemermeerpolder bouwen. Joost Juliaensz was al in 1632 overleden; hij bezat sinds 19 september 1626 in de Zuiderkerk een dubbel graf (Letter L, nr 32 en 33), waarin gedurende de eeuw heel wat leden van zijn nageslacht begraven werden. Sara Juliaensz overleed in 1669.

Jacob Six (van Chandelier) en Sara Juliaensz kregen tien kinderen.²⁶ De eerste twee, beiden zoons, werden keurig vernoemd naar hun beide grootvaders, Joannes (1620) en Joost (1621).

-
22. Volgens Six, ‘Adelsdiploma’, 87 woonde in 1686 in de Amsterdamse Kalverstraat een Isaac Six de Chandelier.
23. J. SIX VAN CHANDELIER, *Gedichten*. (Ed. A.E.Jacobs, 2 dln, I Teksten, II Commentaar; Assen-Maastricht 1991).
24. *Ibid.*, I, p. xxxv.
25. GA Amsterdam: ondertrouw nr 423 p. 143.
26. De kinderen van Jacob Six van Chandelier en Sara Juliaens volgens J. SIX VAN CHANDELIER, *Gedichten*, aangevuld met GA Amsterdam, DTB:1. Joannes (geboren 19 januari 1620, overleden februari 1695; begraven Zuiderkerk, graf L nr 33; handelaar in kruiden en dichter; ongehuwd gebleven. 2. Joost (1621) 3. Jacob (gedoopt Oude Kerk 23 juli 1623, begraven Zuiderkerk 1639)4. Catharina (gedoopt Oude Kerk 1 januari 1626, begraven Zuiderkerk, graf L no 32, 7 maart 1687; gehuwd op 47-jarige leeftijd met de weduwnaar dominee Cornelius Lycochton (geboren te Oosterblokker, predikant te Westwoud 1647, Wormer 1652, Rotterdam 1657, Amsterdam 1664, overleden 25 juni 1685). 5. Isaac (1627; begraven op 4 december 1686 in de Zuiderkerk, graf L nr 33); woonde bij overlijden ‘in de Kalverstraat bij de Regulierstooren’. 6. Elisabeth (1629; begraven Zuiderkerk, graf L nr 33, 19 februari 1676)19 januari 1675) 7. Abraham (gedoopt Oude kerk 22 juli 1632)8 Sara (gedoopt Oude Kerk 23 maart 1634, begraven Zuiderkerk, graf L no 32, 14 mei 1705)9. Susanna (1635 // 1636 - impost begraven 2 oktober 1718); zij huwde, 46 jaren oud, op 19 oktober 1682 met de weduwnaar Hendrick Hagelis, koopman op de Herengracht 10. Wilhelmus (gedoopt Wester- of Nieuwe kerk 15 september 1637; Guilliam [sic] Six is begraven Zuiderkerk, graf L no 32, 22 oktober 1667)

Joannes, handelaar in kruiden en dichter, bezong in zijn *Posy* hoe zijn broer Joost (Justus) in dienst van de VOC in 1647 reisde naar Batavia²⁷; hij werd assistent in Bengalen ('slaaf, te Piply, in Bengaal', dichtte broer Johannes) en klom mettertijd op. In 1665 werd de koopman Justus Six naar China gezonden, vanwaar hij naar Batavia overgeplaatst werd en daar schepen werd. In 1668 zou hij gerepatriëerd zijn.

Veel meer dan dit weet ik van Joost Six van Chandelier helaas niet. Naar ik vermoed, heeft hij dat voornemen om te repatriëren niet uitgevoerd heeft, of dat hij na enige tijd zijn carrière in de Oost heeft voortgezet. Want wat later bevonden zich in VOC-Azië tenminste drie leden van de familie Six van Chandelier, waarin ik niemand anders dan zijn kinderen kan zien.

Op de eerste plaats natuurlijk Anna Maria Six van Chandelier. Zij blijkt getrouwd te zijn met Samuel Elsevier, op Ceylon te verblijven en daar in 1681, in Galle, een kind te baren. Elsevier had Europa 1675 verlaten en werd gestationeerd op Ceylon, vanwaaruit hij zeer waarschijnlijk de verdere Compagniesposten in India bezocht heeft; we moeten dus aan nemen dat Samuel Elsevier en Anna Maria Six van Chandelier elkaar ergens in India tussen 1675/76 en 1680/81 hebben leren kennen.

Dan was er Sara Jacoba Six van Chandelier, die gehuwd was met Frans Casteleyn, afkomstig van Colombo (Ceylon) en in de jaren '90 met hem naar Perzië trok, waar zij op 9 mei 1703 te Ispahan overleed.²⁸ De reiziger Cornelis de Bruijn, die een half jaartje na haar overlijden Ispahan bezocht, roemde haar als 'een vrou van verstant en verdiensten' en betreurd door alle Europeanen aldaar; hij noemt de dichter Johannes Six van Chandelier 'haer Oom'.²⁹ De derde was Johannes Six van Chandelier, koopman en administrateur van Houghly (Bengalen), die er in 1707 bevorderd werd tot secunde;³⁰ hij repatriëerde binnen twee jaren (en had blijkbaar genoeg verdiend)³¹. Hij was onbetwistbaar een echte Six van Chandelier, want hij is in 1721 begraven in het familiegraf in de Amsterdamse Zuiderkerk.³² Johannes had een dochter, die ergens een nichtje genoemd werd de jongste dochter van Anna Maria

---

27. J. SIX VAN CHANDELIER, *Gedichten*, I, pp. 156-157, 641.

28. W. WIJNAENDTS VAN RESANDT, *De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten-comptoiren in Azië* (Uitgeverij Liebaert, Amsterdam, 1944), p. 251.

29. C. DE BRUIJN, *Reizen over Moskovie* (Amsterdam, 1711), pp. 134, 187; vermeld in *NNBW X*, s.v. JOHANNES SIX VAN CHANDELIER; zie ook: J.W. DRIJVERS e.a. red., *'Ik hadde de nieuwsgierigheid'*. *De reizen door het Nabije Oosten van Cornelis de Bruijn (ca 1652-1727)* (Leiden, 1997), pp. 16-17.

30. W.PH. COOLHAAS, *Generale Missiven VI*, (Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1976) VI, p. 470.

31. *Ibid.*, p. 572: verzendt 25.11.1708 een wissel van 20.000 rds.

32. GA Amsterdam: DTB 1094/48vo ZK: begraven Johannes Six de Chandelier, 10 januari 1721.

Elsevier-Six van Chandelier en (niet toevallig lijkt het!) Anna Maria geheten was.³³ Al met al genoeg gegevens om dit drietal Anna Maria, Sara Johanna en Johannes Six van Chandelier kinderen van Joost Six van Chandelier te noemen, hoewel directe bewijzen ik niet gevonden heb; ook een moeder is onbekend.³⁴

IV

In later jaren stond Samuel Elsevier in zakelijke relatie met een Amsterdamse boekhandelaar.³⁵ Voor de echtgenoot van een oomzegster van de intussen bekende dichter Joannes Six van Chandelier een begrijpelijk contact. Elsevier huwde in Anna Maria Six van Chandelier – die dus de dochter van een (hoger geplaatste) VOC-collega was – echter geen familielid van de regentenfamilie Six en raakte dus niet ingetrouwd in de ‘fabulously wealthy Six family from Amsterdam’. Burgemeester Jan Six was overigens als anti-Orangist in 1672 terzijde gesteld en de Sixen vervulden in de jaren 1672-1702 geen hoofdrol in stadhuis noch Oostindisch Huis te Amsterdam.³⁶ Ook niet om de carrière van Samuel Elsevier te bespoedigen – die met de benoeming tot Secunde van de Kaap in 1696 trouwens reeds zeven jaren jaren weduwnaar van Anna Maria Six van Chandelier was en allang hertrouwd was. Samuel Elsevier zou de patronage van de Sixen overigens niet beslist nodig gehad hebben. Zijn eigen familieachtergrond was namelijk beter dan die van zijn Anna Maria Six van Chandelier en was gemakkelijk vergelijkbaar met die van de regenten Six. Zoals enig archiefonderzoek leert.

-
33. Johannes Six van Chandelier, onderweg naar patria, arriveerde op de 19de maart 1709 aan de Kaap, waar hij tot 21 april 1709 verbleef; hij fungeerde als fiscaal van de retourvloot (A.J. BÖESEKEN en G.C. DE WET (Eds.o.v.), *Resolusies van die Politieke Raad, IV, 1707-1715*, (Staatsdrukker, Kaapstad 1962) p. 91). Zijn zwager Samuel Elsevier kon hij er niet meer ontmoeten, die was immers reeds het jaar ervoor vertrokken. In ieder geval nam hij na aankomst contact op met zijn nichtje Johanna Constantia, de vrouw van dominee Beck. Johannes Six van Chandelier werd namelijk vergezeld van zijn dochter Anna Maria. Blijkbaar heeft hij die dochter bij nicht Johanna Constantia Beck-Elsevier bij vertrek achtergelaten, want zij trouwde in 1711 te Stellenbosch met H.Daniel Pfeil; met hem ging zij wonen op Elsenburg, het landgoed van oom Samuel Elsevier! (Kaapse Argief: 1/STB 18/4 nr 22, 16 oktober 1717 testament van Daniel Pfeil van Carelskroon en Anna Maria Six van Chandelier, geboren te Cassiunbesar, Bengalen). Het echtpaar Pfeil-Six de Chandelier vernoemde hun eerste kind, een dochter, naar nicht Johanna Constantia Beck-Elsevier (C.C. DE VILLIERS-C.PAMA, *Geslagsregisters van die ou Kaapse families, II*, (Balkema, Kaapstad 1966) p. 690). Johanna Constantia Pfeil (gedoopt 11 november 1711) huwde 23.8.1739 met ds. Johann Philipp Schmidt uit Hanau, predikant te Galle op Ceylon (*ibidem*); hun dochter Maria Adriana Constantia Smit huwde 1* 13.7.1759 met Hendrik Anthonisz, kapitein der Burgerij te Galle, 2* George Michiel Kroner van Pappenheim, kapitein-luitenant (*De Navorscher* jrg 50, 1900, 272).
34. Een Indische vrouw misschien?
35. ARA Den Haag: VOC 5439 Monsterrolle IJsselmonde 1696, fo. 2 8 november 1702: [VOC betaalt] ‘f 2281.6.10 per ordre van de heer G.Hooft ... aen Johannes Philibert syn [=Elseviers] gemaghtigde, onder borge van Jean Henri Huguetan, coopman woont op de heeregraght in ‘t blauwhuys, en Henry de Bordes, boeckverkooper woont in de kalverstraet bij de capersteegh’.
36. A. PORTA, *Jan en Gerrit Corver: De politieke macht van Amsterdam 1702-1748* (Assen 1975), p. 12.

Samuel Elsevier werd op 12 november 1653 in de Haagse (Gereformeerde) Kloosterkerk gedoopt.³⁷ Zijn ouders waren Abraham Elsevier en Catharina Bloemaerts – ‘Catrina Blomaert’ schreef zij eigenhandig onder haar ondertrouwacte op 8 januari 1650 te Amsterdam.³⁸ Volgens die acte waren beiden toen 24; Abraham Elsevier liet noteren dat hij koopman was. Getuigen bij het huwelijk waren zijn vader, Abraham Elsevier de oude, uit ‘s-Gravenhage, en haar moeder Catharina Reynst, ‘wonende op de keysergracht’. Het huwelijk is ook op 16 januari 1650 in Den Haag aangetekend; blijkbaar woonde Abraham in Den Haag, hoewel de Amsterdamse ondertrouwacte vermeldt dat hij uit Leiden kwam.³⁹

Deze weinige archivale gegevens roepen bij nader inzien een reeks vragen op. De eerste is, dat het *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*⁴⁰ als geboortedatum 1651 meldt voor de dopeling van 12 november 1653. Dat kan natuurlijk, maar is tegelijkertijd ook nogal onwaarschijnlijk: waarom zou zo’n lange tijd verlopen zijn tussen zijn geboorte en doop? Of is die 1651 vermelding onjuist? Het lijkt erop en moeten we aan 1653 denken aan het geboortjaar van Samuel Elsevier. Was hij geboren in 1651, dan zou hij immers het eerste kind van het echtpaar Elsevier-Bloemaerts geweest zijn en Abraham genoemd zijn. Want anders dan hedendaagse ouders, vernoemden zeventiende-eeuwse ouders hun kinderen gewoonlijk naar een vaste gewoonte. Het meest gevolgde stramien was, dat een eerste zoon werd vernoemd naar de grootvader van vaderszijde, een tweede naar de grootvader van moederszijde. Er zijn geen redenen waarom Abraham Elsevier en Catharina Bloemaerts zouden zijn afgeweken van die gewoonte. De consequentie van deze onderstelling is echter, dat Samuel niet hun eerste maar hun tweede zoon was. De doopdatum wijst daar ook op.

Wie was de Samuel Bloemaert naar wie Samuel Elsevier vernoemd werd?⁴¹ Naar zijn naam al aangeeft, was hij afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden: geboren te Antwerpen in 1583 in een koopliedenfamilie met grote internationale betrekkingen. Hij groeide grotendeels op in Londen, zwierf wat rond in Europa en trad in 1603 in dienst van de pas opgerichte Verenigde Oostindische Compagnie; eind van dat jaar 1603 vertrok hij met de vloot van Steven van der Haghen naar de Oost. Hij klom snel op in de Compagniesdienst en was 1608-1610 actief op Borneo; in laatst genoemde jaar repatrieerde hij, naar verluidt met een kapitaal aan diamanten. Hij vestigde zich na aankomst op 1 juni 1611 te Amsterdam, waar hij een huis, geheten ‘in de stad Rijssel’ op de Keizersgracht aankocht en ging bewonen en het poorter-

---

37. Informatie ontvangen van GA Den Haag, 21.4.1999.

38. GA Amsterdam: Ondertrouw nr 467 p. 408.

39. GA Den Haag: Kerk.reg. inv. nr 173, p. 108; Recht. arch., inv. 745, f. 28. Volgens *De Wapenheraut* 1903, 272 woonde reeds tussen 1635 en 1642 een Abraham Elsevier in de Haagse Hofbuurt.

40. D.W. Krüger en C.J. Beyers (Eds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III*, 279-280 (A.J. Böeseke).

41. J.E. ELIAS, *De vroedschap van Amsterdam*, (Uitgever onbekend, Amsterdam, 1903-1905), p. 373; G.W. KERNKAMP, ‘Brieven van Samuel Bloemaert aan den Zweedschen Rijkskanselier Axel Oxenstierna’ in *Bijdragen Historische Genootschap* 20, 1908, pp.1-196; M.E. VAN OPSTALL, *De reis van de vloot van Pieter Willem Verhoeff naar Azië 1607-1612* (‘s-Gravenhage 1972) pp. 191, 259, 292.

schap van de stad verwierf (16 januari 1613). Vanzelfsprekend heeft de oudgast Bloemaert al spoedig kennis gemaakt met Gerrit Reynst, een ondernemende Amsterdamse koopman en Bewindhebber van de VOC, gehuwd bovendien met een Zuidnederlandse vluchteling. Die kennismaking met Reynst, diens echtgenote Margaretha Niquet en hun kinderen: Catharina, Margaretha, Gerrit, Wijntge, Jan en Constantia, resulteerde aldra in een huwelijk van Samuel Bloemaert met de oudste van die kinderen Reynst, Catharina, op 5 juni 1612. Een half jaar daarna, in februari 1613, werd Gerrit Reynst benoemd tot Gouverneur-Generaal om vervolgens in juli van datzelfde jaar uit te zeilen naar Indië; daar is hij in 1615 overleden.

Samuel Bloemaert werd (vanzelfsprekend, zou men haast zeggen gezien zijn afkomst, ervaringen en relaties) een succesvol en ondernemend koopman met diverse activiteiten die liepen van Angola tot Zweden. Hij was aandeelhouder van de VOC,⁴² Bewindhebber van de West-Indische Compagnie (vanaf 1622) en vertegenwoordiger van Zweden in Amsterdam (1639); hij overleed 1654. Samuel Bloemaert was verzwagerd met de crême de la crême van de zeer invloedrijke Zuidnederlandse sectie van het toenmalige Amsterdamse koopliedenpatriciaat. Zijn zwager Gerrit Reynst (1599-1658) was 1646-1658 vroedschapslid en fameus rijk⁴³ en zijn schoonzusters Reynst trouwden stuk voor stuk met bekende kooplieden: Margaretha trouwde met Adam Bessels en Adam Warin, Wijntge met Isaac Coymans, Constantia met Joan Carlo Smissaert. En via zijn schoonmoeder mocht Samuel Bloemaert bij voorbeeld dr. Laurens Reael, de opvolger van zijn schoonvader Reynst als Gouverneur-Generaal 1616-1621, zijn aangetrouwde neef noemen.

Hoeveel kinderen Samuel Bloemaerts en Catharina Reynst kregen, is me onbekend, ik ken alleen behalve Catharina (geboren 1624) een jonger zusje Constantia (3.3.1626 - 19.3.1694), die in 1655 trouwde met de (latere) zeeheld en vice-admiraal Isaac Sweers (1622-1673), wiens carrière overigens ook onder de VOC aanving.⁴⁴

V

Over Samuels familie van vaderskant kan ik helaas weinig melden. Men denkt natuurlijk direct aan de befaamde familie van drukkers, uitgevers en regenten, ook vanwege de overeenstemming in familie-voornamen, maar concrete relatie zijn niet vast te stellen. Misschien is er relatie met een 's-Hertogenbossche regent en schepen Isaac Elsevier.⁴⁵ Eén ding zal duidelijk zijn: wie in 1650 met Catharina Bloemaerts in 1650 trouwde, kan geen straatjochie zijn geweest.

---

42. J.G. VAN DILLEN, *Het oudste aandeelhouders van de Kamer Amsterdam der O.I. Compagnie* (Marthinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1958), p. 97.

43. J.E. ELIAS, *De vroedschap van Amsterdam*, p. 447.

44. J.E. ELIAS, *De vroedschap van Amsterdam*, II, p. 920.

45. *Nederlands Patriciaat* 64 (1978/79) 342.

Vier kinderen van Abraham Elsevier en Catharina Bloemaert werden blijkbaar volwassen – Samuel, Isaak, Catharina en Anna. Over de beide dochters is weinig bekend. Catharina, vermoedelijk ongehuwd, was in 1695 in Den Haag nog getuige bij de doop van een kind van haar broer Samuel, maar is kennelijk voor 1709 overleden.⁴⁶ Anna is zeker ongehuwd gebleven. Of zij haar broer al in 1696-97 vergezelde toen hij naar de Kaap zeilde om daar als Secunde te gaan optreden, of misschien later uitkwam is onbekend; duidelijk is wel dat zij later aan de Kaap woonde en er ook bleef toen hij die in 1708 moest verlaten. Want op 3.8.1709 liet zij in Stellenbosch haar testament opstellen.⁴⁷ Blijkens een acte van 2 augustus 1709 was zij intussen overleden.⁴⁸ Broer Isaak woonde toen nog steeds in Den Haag en was gehuwd met Maria Theodora de Wildt. Op 5 januari 1704 was hun zoon Samuel in de Grote kerk gedoopt.⁴⁹ Zij hadden tenminste ook nog een dochter Mia Catharina en een zoon Willem.⁵⁰ Isaacs zoon Samuel is later naar het voorbeeld van zijn grootvader Samuel Bloemaert en oom Samuel en zoveel andere familieleden naar de Oost getrokken. Als onderkoopman en fiscaal van Cochin (kust van Malabar, India) is hij in 1742 overleden.⁵¹

-
46. Informatie ontvangen van GA Den Haag, 21 april 1999; zij wordt niet meer genoemd in het testament van haar zuster Anna in 1709.
47. MOOC 7/1/1, nr 69, ook CJ 2650 nr 5. Begunstigden waren Maria Theodora de Wild, huisvrouw van Isaacq Elsevier te 's-Gravenhage; Johanna Constantia Elsevier, huisvrouw van ds Henricus Beck; Samilia Jacoba Elsevier; Maria Engelbregt, weduwe van ds Henricus van Loon; Catharina Kalden, jongste dochter van de voormalige Kaapse predikant ds. Petrus Kalden, en haar broers Samuel en Isaacq Elsevier.
48. Kaapse Argief: MOOC 7/1/1, 2 aug. 1709 nr 69.
49. GA Den Haag: Kerk. reg., inv. 9, f. 25v. Getuige was Samuel Elsevier - maar de Secunde verbleef aan de Kaap. Wie was deze getuige?
50. Getuige bij het huwelijk van Samuel Elsevier met Adriana Sophia van Overveld in 1730 (GA Amsterdam: ondertrouw nr 570 blz. 386) was zijn broer Willem Elsevier. Blijkens Notarieel archief Bladel, notaris Johan van de Graaf, inventarisnummer 24 d.d.6.2.1743 (Streekarchief Eindhoven) gaf Mia Catharina Elsevier, zuster van wijlen Samuel Elsevier en gehuwd met Wilhelmus Waterbeek, volmacht ter afwikkeling van de nalatenschap van haar broer Samuel o.a. aan Willem Elsevier, commandeur ter zee bij de Admiraliteit van Amsterdam. De vader van Wilhelmus Waterbeek was predikant geweest in Bladel.
51. P.C. BLOYS VAN TRESLONG PRINS, 'Nederlandsche adellijke geslachten' in *De Navorscher*, 86, 1937, p. 87: op 23 september 1738 werd de onderkoopman Samuel Elsevier benoemd tot fiscaal van Cochin (India); hij woonde toen in Batavia, want daar was vijf maanden eerder (8 mei 1738) zijn zoon Isaac Constantius begraven. Volgens GA Amsterdam: ondertrouw nr 570 blz. 386 lieten op 7 juni 1730 te Amsterdam Samuel Elsevier, geboren 's-Gravenhage en aldaar wonende, 26 jaar oud, en Adriana Sophia van Overveld, 16 jaar oud, geboren in Den Haag maar wonend aan de Prinsengracht, hun huwelijk aantekenen; getuigen waren zijn broeder Willem Elsevier en haar moeder Sabina van der Beets. Volgens *Nederland's Patriciaat* 14 (1924) 237 vond die ondertrouw plaats in Den Haag op 11 juni 1730; maar volgens deze bron was de bruid (dochter van de brouwer Pieter van Overveldt en Anna Margaretha Grubbels) gedoopt in Den Haag op 27 januari 1697 en eerder (10 juli 1714) gehuwd geweest met Cornelius van der Muelen en zou hij later hertrouwen met Petronella Cornelia ter Burgh en zou overlijden in Sassenheim. Deze laatste vermeldingen blijken dus niet geheel correct en kennelijk zijn enkele leden van dezelfde familie Van Overveldt met elkaar verwisseld, vergelijk ook *Ned. Patriciaat* 14, 1924, p. 228.

VI

Het wordt tijd, levensloop en carrière van Samuel Elsevier zelf nader te bezien. Volgens het *SABW* nam hij in 1675 dienst bij de VOC en werd naar Ceylon gezonden. Van 1681-1686 diende hij als luitenant op het eiland Madoera. Die vermelding is onjuist; Elsevier was niet werkzaam op het eiland Madoera, noord-oostelijk van Java gelegen, maar op de kust van Madura(i) van India tegenover Ceylon, waar de VOC een aantal nederzettingen bezat. Men moet aannemen dat zijn verblijf in Madurai niet permanent was. Want in 1681, 1683 en 1685 werden hem en zijn vrouw Anna Maria Six van Chandelier zoals reeds vermeld op Ceylon drie dochters geboren: Sara Catherina (gedoopt te Galle, november 1681); Anna Constantina (gedoopt te Galle, 1683);⁵² Johanna Constantia (geboren te Bentotten [Bentota], 1685).⁵³

Toen Samuel Elsevier twee termijnen van elk zes jaren als dienaar van de Compagnie had voltooid en kennelijk flink geld verdiend, wilde hij repatriëren. Om de gezondheid van zijn vrouw? Om zijn vrouw en kinderen Europa te laten zien – was Anna Maria wel ooit in Europa geweest? En om zijn ouders nog eens te zien, beiden in de zestig intussen? In 1689 verliet het gezin Elsevier Ceylon; onderweg aan de Kaap overleed Anna Maria Six van Chandelier, op 4 april 1689.⁵⁴

De reis is kennelijk vrijwel direct voortgezet. Want op 17 juli 1689 vierde ‘de soon van den ontfanger Elsevier’ het Heilig Avondmaal in de Gereformeerde kerk van Oirschot.⁵⁵ De koopman Abraham Elsevier was dus intussen ambtenaar in Staats Brabant, en wel ontvanger der verpondingen in Kempenland⁵⁶ – een functie die men overigens zonder geld en zonder relaties niet verwierf in die eeuw. Hun dochters, de juffers Catharina en Anna, woonden blijkbaar toen in Den Bosch maar vestigden zich wat later ook in Oirschot. Abraham Elsevier was in 1691 ook ouderling. Sinds wanneer Abraham Elsevier en Catharina Bloemaert in Oirschot woonden, weet ik niet. Niet lang, denk ik. Abraham Elsevier was als ontvanger de opvolger van Willem de Wildt; diens vrouw, in 1688 reeds als weduwe aangeduid, woonde tot 1690 te Oirschot. Bij haar woonde een dochter Theodora de Wildt; er is weinig fantasie voor nodig, om in haar de toekomstige vrouw van Isaac Elsevier te zien. Soms kreeg Mevrouw de Wildt bezoek van haar zoon Johan en andere familieleden. Zoon Johan de Wildt (geboren ‘s-Hertogenbosch 31.3.1667) studeerde theologie, eerst ruim vijf jaren in Utrecht, toen nog een jaartje in Leiden. In 1691 werd hij

---

52. D.E. VOS, “Genealogische en heraldische aantekeningen aangaande de Hollandsche familiën in Ceylon” in *De Navorscher*, 48, 1899, p. 113.

53. Kaapse Argief: 1/STB 18/2 testament van Henricus Beck en Johanna Constantia Elsevier, 6 mei 1713 (‘geboren op Zijlon tot Bentotten, 28 jaar’).

54. A.J. BÖESEKEN en G.C. DE WET (Eds.o.v.), *Resolusies van de Politieke Raad, III, 1681-1707*, (Staatsdrukker, Kaapstad 1961), p. 314 nt.

55. Streekarchief regio Eindhoven: D.H.O. Registers Oirschot inv.32.21 Nederduitsch Gereformeerde kerk Oirschot, lidmaten etc. 1650-1742.

56. Streekarchief regio Eindhoven: Notarieel archief Oirschot, minuutakte notaris Heribert van Audenhoven 5167-1692, folio 206.

Gereformeerd predikant te Oirschot.⁵⁷ De ontvanger De Wildt en zijn vrouw, Mia van Roodenburg, waren volgens een achttiende-eeuws bericht ‘beide van aanzienlyken geslachte’.⁵⁸ Een familie van hoge ambtenaren, marine-officieren, gestudeerde juristen en theologen. Mensen van vergelijkbare status als de Elseviers dus. Geen wonder dus dat de relatie tussen de ontvangers-families De Wildt en Elsevier alleen maar zakelijk was.⁵⁹

Gereformeerd Oirschot was maar klein; de gemeente telde slechts 29 lidmaten. De Avondmaalsviering van 6 januari 1692 moet extra feestelijk zijn geweest. Niemand was verhinderd deel te nemen, alle lidmaten zaten aan behalve de jonge juffrouwen Elsevier (ziek of afwezig?). Plus nog niet minder dan zes gasten. Twee van hen (de kamenier van freule Schijll en de dienstmaagd van de dominee) interesseren ons wat minder, de overigen des te meer: ‘de heer Samuel Elsevier met zijn huijsvrouw volgens attestatie uijt de Indien; oock de heer Isaac Elsevier met zijn huijsvrouw uijt de Haegh’.

Waar en wanneer precies in de voorgaande weken of hooguit paar maanden Samuel Elsevier is getrouwd, weet ik niet. Dat Samuel Elsevier, een 38-jarige weduwnaar met kleine kinderen, hertrouwde is niet verrassend. Wel met wie. De archivalia te Oirschot vermelden geen naam van de nieuwe mevrouw Elsevier, maar die is van elders bekend: Anna Christina Mulder. Zij was een zuster van Johannes Mulder, die in 1682 als soldaat aan de Kaap arriveerde en sinds 1685 de eerste Stellenbossche landdrost was; een functie die hij overigens juist dat jaar 1691⁶⁰ neerlegde om vrijburger en boer te worden. Een grote boer ook, met 450 stuks vee en 5000 wijnstokken.⁶¹ Waar had Elsevier Anna Christina Mulder leren ontmoeten? Aan de Kaap? Betekende de aantekening in de lidmaatschapslijst van de Oirschotse Gereformeerde kerk ‘met attestatie uit de Indien’ dat zij recent uit de Oost gearriveerd

---

57. (Streekarchief Regio Eindhoven: D.H.O. Registers Oirschot Inv.nr 32.21); *De Boekzaal* november 1738. De loopbaan van ds. Johannes de Wildt is duidelijk bepaald door zijn maatschappelijke positie en familierelaties. Zijn benoeming te Oirschot dankte hij aan de plaatselijke collator, het beroep te Oudewater in 1713 ongetwijfeld aan de invloed van zijn schoonvader, schout van die stad.

58. Overlijdensbericht van ds. Joan de Wildt in *De Boekzaal*, november 1738, pp. 638-643.

59. Volgens *De Boekzaal*, november 1783, is ds. Johan de Wildt 17.6.1693 getrouwd met zijn nicht Mia Catharina Schrijver, dochter van Hendrik Schrijver (baljuw, dijkgraaf en schout van Oudewater) en kleindochter van de bekende Leidse geleerde Petrus Scriverius. Een broer, Johannes Stephanus de Wildt, doctor in de beide rechten, overleed jong en werd begraven in het graf van Scriverius; een andere broer, Christiaan de Wildt, was kapitein ter zee. Vermoedelijk was de familie De Wildt verwant met het Amsterdamse regentengeslacht De Wildt. Gedurende bijna de gehele 17e eeuw werd te Amsterdam de functie van secretaris van de Admiraliteit vervuld door een lid van de familie De Wildt. Eerst David de Wildt (1611-1671) en vervolgens zijn zoon Hiob de Wildt (1637-1704). De laatste trouwde in 1662 een meisje Reael, die het leven schonk aan een zoon David de Wildt (1662-1729) die op zijn plaats trouwde met een meisje Reynst die in 1691 in het kraambed stierf. Hun dochter Eva de Wildt (Amsterdam 8 februari 1691) werd als echtgenote van Gerard Bicker op 27 mei 1709 begraven te Leiderdorp. Het lijkt niet helemaal toevallig dat Samuel Elsevier, die in vierde echt - waarover nader meer - huwde met een meisje De Wildt (hoogst waarschijnlijk een dochter van de Oirschotse ontvanger), tegen 1718 met haar woonde in Leiderdorp.

60. ARA Den Haag: VOC 12612 fo.98 Johannes Mulder van Rotterdam, [gearriveerd als] soldaat 1682 met de Geele Beer, en 12 Junij 1691 vrij[burger]geworden.

61. C.J. BEYERS, (Ed.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV*, pp. 398-399.

was? Kende Elsevier haar uit Ceylon, uit de Kaap? Of had hij haar leren kennen in patria? Mulder kwam uit Rotterdam, diens vrouw uit Den Haag, en een andere zuster Laurentia Alida Mulder woonde veel later in Leiden.⁶² Het blijft dus voorlopig een verrassing, waar Samuel Elsevier Anna Christina Mulder ontmoette.

In 1694 verliet het echtpaar Elsevier Oirschot en vestigde zich in Den Haag. Waarschijnlijk als gevolg van het overlijden, niet lang na elkaar, van Abraham Elsevier en Catharina Bloemaert, eerder in dat jaar. Ook de juffers Catharina en Anna Elsevier trokken naar Den Haag.⁶³ Daar werd ook, op 15 november 1695, in de Nieuwe Kerk de tweede zoon van Anna Christina Mulder gedoopt, Johannes;⁶⁴ zijn oudere broertje Abraham was in Oirschot geboren en was daar op 17 mei 1693 gedoopt, in de aanwezigheid van zijn grootouders/doopgetuigen Abraham Elsevier en Catharina Bloemaert.⁶⁵ Op twee zoons volgde later nog een dochter: Samelia Jacoba.

Beide zoons zijn jong overleden, tussen 1716 en mei 1719.⁶⁶ Samelia Jacoba trouwde in 1718 te Den Haag met Cornelius van Steenwijk, schout en secretaris van Mijnden en Loosdrecht.⁶⁷ Hij woonde te Loosdrecht aan de Vaart ‘in huize Nooitgedagt’, betaalde belastingen in de op één na hoogste klasse en hield er twee dienstbodes en een wagen met twee paarden op na (1742)⁶⁸; mettertijd werd hij opgevolgd

-
62. L.A. Mulder was de (tweede) echtgenote van Adam van der Duyn, oud-commissaris van Ceylon en commandeur van Malabar, die in 1709 gerepatriëerd was (Kaapse Argief: 1/STB 18/4 nr 21 Testament Johannes Mulder en Jacoba Kichelaar van 16 mei 1719); Van der Duyns eerste vrouw was in 1702 overleden.
63. Lidmatenlijst Oirschot; eind 1694 noteerde ds De Wildt ook nog dat de ‘dienstmaeght van Mevrouw Elsevier genaemt Trijntje ... nu woonende bij de Baron [van Boetzelaer] is vertrocken ... na de Bosch’.
64. GA Den Haag: Kerk.Reg. inv. 241 p 69; getuigen waren [broer] Isaak Elsevier, [zuster] Catharina Elsevier en [peetvader?] Johannes de Maistre [=?]. Zoon Johannes Elsevier moet dus (zoals R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992, p. 184 doet) niet verwisseld worden met de Kaapse Compagniesdienaar Johannes Elsevier, gehuwd met Margaretha Voogt weduwe van Jan Kneppel, die in 1706 te Stellenbosch overleed; blijkens diens testament (Kaapse Argief: 1/STB 18/2 testament van Johannes Elsevier 11 mei 1706) was hij geboren in 1672 of 1673 in Rotterdam als de zoon van Abraham Elsevier en Maria (Kockx) Jansz. Deze Abraham Elsevier kwam inderdaad ook uit Den Haag, toen hij in 1669 te Delfshaven trouwde met Maria (Kockx) Jansdr; hij was toen ‘varende op het Statenjacht van de Ed. Hoogmogenden’ (informatie van Gemeentearchief Rotterdam, 1.7.1999).
65. Streekarchief regio Eindhoven: D.H.O. Registers Oirschot inv. 32.19 folio 16. Kort voor de bevalling stelden Samuel Elsevier en Anna Christina Mulder hun testament op, 5 mei 1693 te Oirschot (Kaapse Argief: MOOC 7/1/1 nr 33).
66. Kaapse Argief: 1/STB 18/4, 27 juli 1716 nr 24 Testament van Johannes Mulder en Jacoba Kichelaar (de kinderen van Anna Christina Mulder - Abraham, Johannes en Samelia Jacoba - worden universele erfgenamen voor de helft van beider nalatenschap); 1/STB 18/4, 16 mei 1719 nr 21 Aanvulling testament van Johannes Mulder: omdat comparants zusters zonen Abraham en Johannes Elsevier overleden zijn, zullen erven Johanna Constantia Elsevier, huisvrouw van ds H. Beck, en Johannes Egidius Goossens, zoon van comparants zuster Laurentia Alida Mulder, huisvrouw van den Heer Adam van der Duyn, oud-commissaris van Ceijlon thans woonachtig in Holland te Leiden, samen met Samelia Jacoba Elsevier.
67. Als vorige noot, testament Johannes Mulder; ondertrouw 11.9.1718 en huwelijk 27.9.1718: GA Den Haag: arch. Kerkeraad, inv. nr 264, p. 571.
68. *Historische Kring Loosdrecht* 5(20), 1978, p. 80.

door een zoon en naamgenoot, Cornelius van Steenwijk (vermoedelijk gedoopt 29 februari 1728). Samelia Jacoba baarde behalve die zoon overigens tenminste drie dochters: Sara Christina (gedoopt 8 augustus 1723) en Johanna Wilhelmina Constantia (gedoopt 31 december 1724) – beiden met echte namen uit hun moeders familie! De naam van de derde dochter (gedoopt 16 juni 1726) is mij onbekend.⁶⁹ Loosdrecht is ver van Zuid-Afrika, maar blijkbaar bleef de herinnering eraan levend, want de oudste dochter van Samelia Jacoba van Steenwijk-Elsevier, Sara Christina, trok in 1747 naar de Kaap, als echtgenote van ds. E. Arends, beroepen predikant te Stellenbosch.⁷⁰

VII

Was het zwager/broer Johannes Mulder die Samuel Elsevier naar de veelbelovende Kaap lokte? Of was het de noodzaak inkomsten te verwerven voor een gezin met vele kleine kinderen? Misschien ook heimwee naar het leven in de Oost? Of werd Samuel Elsevier misschien aangetrokken door Heren XVII zelf, die op zoek waren naar een topambtenaar voor de Kaap, een Secunde die zonodig als eerste dienaar kon fungeren? Hij bezat alle kwalificaties die de profienschets bezat. Kaapse Gouverneurs werden vanaf het begin gekozen uit de patriase regentenstand, want alleen die achtergrond leverde naar de opvattingen van het Ancien Régime de kwaliteiten en ervaringen op om zowel het gewone volk te leiden als internationaal een goed diplomatiek figuur te slaan. Zij dienden bovendien een militaire achtergrond te bezitten: de Kaap was immers een omstreden bezit en de internationale rivaliteit was juist toen sterk. Eerdere Indische ervaring, tenslotte, waren een duidelijk pré voor Kaapse Gouverneurs. Tegen die tijd was de Compagnie een wereld op zichzelf, en Heren XVII waren zich bewust van zoiets als bedrijfscultuur en *corporate identity*.

Samuel Elsevier liet zich vinden. Als opperkoopman en Secunde van de Kaap scheepte hij zich met vrouw en kinderen in op de IJsselmonde, die 20 juli 1696 van Texel uitzeilde om 19 april 1697 aan de Kaap te arriveren.⁷¹ Anna Christina Mulder mocht slechts kort genieten van het leven aan de Kaap. In 1699 overleed zij. Else-

---

69. *Ibid.*, pp. 8, 11.

70. Sara Christina van Steenwijk trouwde, zeventien oud, op 17 augustus 1740 met ds Eduard Arends (Arentz of Arentsen; hij was geboren in Embden, Oost-Friesland, omstreeks 1713. Hij was toen predikant te Grootegast, maar deed twee jaren later intrede in De Meern (niet al te ver van Loosdrecht en ook in de omgeving van Utrecht). Hebben de verhalen van Samelia Jacoba en andere familieleden over de Kaap dominee Arends en zijn vrouw ertoe geleid, om met hun vier kinderen (Samilia Maria Jacoba, Constantin Willem, Eduard Christiaan en Jacobus) naar de Kaap te trekken? In november 1747 werd ds Arends bevestigd tot predikant van Stellenbosch; hij stierf echter binnen twee jaren. Via Samilia Maria Jacoba Arends en de (in Stellenbosch geboren) Willem Cornelis Arends bleef nageslacht van Samuel Elsevier voortleven onder de Kaapse bevolking! (*Historische Kring Loosdrecht* 7 (1980) 116; S.P. S.P. ENGELBRECHT, *Die Kaapse predikante van die sewentiende en agtiende eeu*, pp. 66-67; W.J. de Kock (Ed.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I* (Tafelberg, Kaapstad, 1976), pp. 21-22; C.C. DE VILLIERS-C.PAMA, *Geslagsregisters van ou Kaapse families, I*, p. 11, Arentz of Arentsen; 745 Raatser; 585 H.P. Möller; 901 Smuts).

71. ARA Den Haag: VOC 5439 scheepsmonsterrol IJsselmonde 1696. Of de twee oudste dochters uit Elseviers eerste huwelijk toen nog leefden, is me onbekend.

vier hertrouwde in 1703 met Maria Wasteau, van wie bijster weinig bekend is behalve dan dat zij op haar beurt in 1705 overleed. Eén van de getuigen bij de opening van haar testament was burgerraad Jan Rotterdam – minder dan vijf maanden later werd hij in het kader van het conflict met de Vrijburgers met instemming van Samuel Elsevier vanwege minachting van de Gouverneur verbannen naar Batavia.⁷² Op 23 april 1708 verliet Samuel Elsevier de Kaap opnieuw, zeer tegen zijn zin maar in expresse opdracht van Heren XVII. Blijkbaar zag hij de situatie niet al te zwaar in en dacht de tegen hem ingevoerde klachten gemakkelijk te kunnen weerleggen en dan weer terug te komen, want hij maakte niet al zijn Kaapse bezittingen te gelde: Elsenburgh bleef tot 1718 in zijn bezit!⁷³ Bovendien liet hij zijn zuster Anna en zijn dochter Johanna Constantia achter, sinds 13 februari 1707 immers gehuwd met de Stellenbossche dominee Henricus Beck. Zij was, tussen haakjes, niet erg geliefd volgens sommigen. En dat niet alleen omdat zij nu eenmaal de dochter van haar vader was. Volgens Hugo en Van der Bijl was de domineesvrouw ‘as kraaknetjiese Hollandse huisvrouw van deftige familie – sy was ‘n Elsevier! – seker nie baie gehou van die toeloop van ‘volk over de vloer’ elke Sondag nie’.⁷⁴ Het is aardig bedacht, maar waar was Johanna Constantia een ‘kraaknetjiese Hollandse huisvrouw’ geworden? Slechts van haar vierde tot haar elfde woonde zij Nederland, temidden van een komen en gaan van familieleden, in Oirschot en Den Haag. Maar voor en na leefde zij in een koloniaal huisgezin, met slaven, slavinnen en ander personeel. Er moeten andere redenen geweest zijn, dat zij een weinig gelukkige indruk maakte. Het echtpaar Beck-Elsevier kreeg geen kinderen.⁷⁵ In 1720 verliet Johanna Constantia echtgenoot en pastorie en trok naar Nederland. Van althans één familielid weten we dat hij in deze scheiding haar partij koos: oud-landdrost Johannes Mulder stipuleerde per testament dat haar deel van zijn erfenis beslist niet in handen van ds. Beck mocht belanden.⁷⁶ Johanna Constantia bleef in Nederland. Woonde zij daar bij haar vader? Of bij haar zuster Samelia Jacoba, aan wie zij in haar testament van 1713 toegekend had ‘‘t snoer paerlen, ‘t geen door de testatrice gedragen of gebruikt is; een kerk bijbeltje met goud beslaagen, een reuk balletje met goude haak en tuijgh,

-
72. Testament van Samuel Elsevier (getuigen: mijne suster Anna Elsevier, mijn swager Johannes Mulder, en mijn vrund Johannis Isaakius la Motius) en Maria Wasteau (haar erfgenaam indien Elsevier is vooroverleden en er geen kinderen zullen zijn: haar broer Jacobus Wasteau), 13.12.1704 (Kaapse Argief: CJ 2649 blz 526-534); het testament is op 18.5.1705 geopend in aanwezigheid van Joan Rotterdam en Isaac Johannes Lamotius. Over Elseviërs bijdrage tot Rotterdams verbanning: A.J. BÖESEKEN en G.C. DE WET (Eds.o.v.), *Resolusies van de Politieke Raad, III, 1681-1707*, pp. 424-427. Gedateer 12 oktober 1705.
73. Hiervoor, nt 2. Elsevier werd opgeroepen, niet ontslagen en opgezonden: zijn salaris over de duur van de thuisreis (1 april - 16 september 1708) werd voortgezet (VOC 5439 folio 2).
74. A.M. HUGO en J. VAN DER BYL, *Die kerk van Stellenbosch, 1686-1963 : 'n geskiedenis van die kerkgeboue van die Nederduits Gereformeerde Gemeente te Stellenbosch, en van die mense wat hulle gebou het, vanaf die dae van Simon van der Stel tot op die huidige dag / in opdrag van die Kerkraad van Stellenbosch*, (Tafelberg, Kaapstad 1963), p. 46.
75. S.P. ENGELBRECHT, *Die Kaapse predikante van die sewentiende en agtiende eeu*, (HAUM, Kaapstad, 1952), p. 37; onbegrijpelijk is de melding bij Engelbrecht, *Kaapse predikante*, 56 dat ds H. Cock die 1732-1742 aan de Kaap werkzaam was, gehuwd was met een dochter van ds. Beck.
76. Zie nt 62.

een een snoer braseletten met groene steenen en goude couraalen te samen gereegen’?⁷⁷ We weten het niet.

Ook Samuel Elsevier kwam nooit meer terug aan de Kaap. Hij vond kort na zijn repatriering een vierde echtgenote: Anna Catharina de Wildt, kennelijk een familielid, misschien wel een zuster, van de vrouw van zijn broer Isaak. Het huwelijk vond plaats op 18 november 1709 in de Hoogduitse Kerk in Den Haag.⁷⁸ Zij is blijkbaar lidmaat van de Lutherse kerk gebleven, want toen het gezin Elsevier in 1718 uit Leiderdorp terugkwam in Den Haag, leverden alleen vader Samuel en dochter Samelia Jacoba hun lidmaatschapsattest in bij de Gereformeerde kerk.⁷⁹ In Leiderdorp woonden zij in ieder geval al in 1713, maar vermoedelijk ‘s winters ook wel in Amsterdam.⁸⁰ Anna Catharina de Wildt overleed volgens het *SABW* op 21 oktober 1721; Samuel Elsevier zelf op 19 juli 1724, te Voorburg.

VIII

Het lidmatenboek van de Gereformeerde kerk van Oirschot geeft volgende passage te lezen: ‘Den 16 December 1693 is tot lidmaet aengenomen de Oostindische Slaef van de Hr Samuel Elsevier [in margine: genaemt Adam Matande]⁸¹ nadat in de kerckenkaemer sijn publijcke belijdenisse gedaen hadde, en is den 20 dito gedoopt, en den 3 Jann. 1694 toegelaten tot het H. Avondmael’. Een half jaartje later pende ds. Johan de Wildt achter die inschrijving een aanvulling; ‘en is met attestatie vertrocken na de haege in junij 1694’ – blijkbaar gelijktijd met soortgelijke aantekening achter de namen van Samuel Elsevier (‘is vertrocken met attestatie’) en ‘de huijsvrouw van de Hr Samuel Elsevier’ (‘is vertrocken met attestatie nae de Haeghe’).⁸²

Lidmatenboeken waren slechts hulpmiddelen voor de kerkelijke administratie en we mogen het dus Ds. de Wildt niet kwalijk nemen dat hij alleen feiten zakelijk vastlegde. Maar wat graag zouden we willen weten wat hij erbij dacht. Zijn hand-

---

77. Kaapse Argief: 1/STB 18/2 testament Henricus Beck en Johanna Constantia Elsevier, 6 mei 1713.

78. GA Den Haag: Recht. arch., inv. nr 756, f. 40 (ondertrouw 3.11.1709), Kerk.reg., inv. nr 301 d.d.d 18.11.1709 (huwelijk). De Oirschotse ds Johannes de Wildt had een zuster Anna de Wildt, die echter in 1693 gereformeerd was.

79. GA Den Haag: arch. Kerkeraad, inv. nr 264, p. 571. Was Anna Catharina de Wildt misschien eerder gehuwd geweest met een Lutherse man?

80. Kaapse Argief: 1/STB 18/2, 6 mei 1713 Testament van Henricus Beck en Johanna Constantia Elsevier: Johanna Constantia bemaakt haar vader, woonachtig te Leiderdorp, de legitieme portie. 1/STB 18/4, 27 juli 1716 nr 24 Testament van Johannes Mulder en Jacoba Kichelaar: legaat aan Samelia Jacoba Elsevier wonende te Amsterdam bij haar vader Samuel Elsevier.

81. De aantekening in het doopboek (D.H.O. Registers Oirschot. Inv. nr 32.19 fol.16) luidt: 1695. ‘Den 20 December 1693 is gedoopt den Indiaensche slaef van de Hr Samuel Elsevier nadat den 16 dito publijck in de kerckenkamer sijn belijdenisse gedaen haddel en is genaemt Adam’ - dit laatste lijkt te betekenen, dat pas bij de doop hem de naam Adam gegeven.

82. D.H.O.Register Oirschot inv.nr 32.21 Nederduits gereformeerde gemeente. Lidmaten, attestaties en belijdenissen (1650-1742), folio 37.

schrift verraadt immers geen bijzondere emoties. Heeft hij de woorden ‘de slaaf van Hr Elsevier’ inderdaad doodgemoedereerd neergepend? Hij wist ongetwijfeld dat de wetgeving van de Republiek geen slavernij kende. En dat een slaaf uit de Oost meegenomen naar Nederland, na een verblijf van een half jaar rechtens vrij was. De Wildt had in Utrecht gestudeerd; weliswaar toen professor Voetius al een paar jaren dood was, maar het lijkt toch onwaarschijnlijk dat diens theologische bezwaren tegen de slavenhandel en door een aantal gereformeerde predikanten gedeeld, hem volledig ontgaan waren?⁸³ Er stond natuurlijk de praktijk tegenover: slavenhandel en slavernij waren al lang aanvaard en de Gereformeerde kerk overzee doopte regelmatig slaven en slavinnen.⁸⁴ En de kerkelijke vergaderingen spoorden wel regelmatig aan tot de voorbede voor de verbreiding van de ware kennis van God onder de volkeren in Oost en West.⁸⁵ En zo doopte dominee De Wildt de slaaf van de heer Elsevier, wèl bewust van de bijzondere eigenschap van deze dopeling, want niet voor niets noemde hij hem bij de doop Adam, eersteling van zijn volk. En hij verwelkomde hem bij de eerste gelegenheid aan de maaltijd des Heeren, zittend tusschen van de overige Oirschotse gelovigen – inclusief zijn lijfheer en -vrouwe. Want doop op belijdenis betekende de inlijving tot de gemeente; de scheiding der sacramenten die overzee soms gepractiseerd werd kende de kerk in patria niet.⁸⁶

Rechtstreekse informatie over de rol van Elsevier in de doop van Adam ontbreekt. We moeten echter aannemen, dat hij daar positief tegenover stond. Elsevier heeft hem immers gelegenheid gegeven, catechese te volgen. Elsevier stond volgens Shell later aan de Kaap ‘known both his for his aggressive and unscrupulous acquisition of slaves’.⁸⁷ Het kan zijn, hoewel er veel onduidelijk is in dezen. Maar de behandeling van zijn slavenvolk moet redelijk zijn geweest. Op zijn conto staan enkele manumissies, terwijl een paar anderen konden hun vrijheid kopen. Onder hen was de Balinees Rangton, die kennelijk als slaaf tamelijk veel vrijheid kreeg en eenmaal vrijgeworden werkzaam bleef voor Elsevier werken (maar het is waar: Rangton kocht zich vrij in 1712, toen Samuel Elsevier al jaren in Europa verbleef en het

-
83. G.J. SCHUTTE, ‘Zedelijke verplichting en gezonde staatkunde. Denken en doen rondom de slavernij in Nederland en koloniën’, *Documentatieblad werkgroep 18e eeuw* 41-42 (1979), pp. 101-115; G.J. SCHUTTE, ‘Bij het schemerlicht van hun tijd. Zeventiende-eeuwse gereformeerden en de slavenhandel’, *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam 1996), pp. 193-217.
84. G.J. SCHUTTE, ‘Between Amsterdam and Batavia: Cape society and the Calvinist Church under the Dutch East India Company’ in *Kronos*, 25, 1998/1999, pp. 17-49.
85. Zie R.C.-H. SHELL, *Children of bondage. A social history of the slave society at the Cape of Good Hope, 1652-1838* (Wesleyan University Press, Hanover, 1994) pp. 330-370; A.W. BIEWENGA, *De Kaap de Goede Hoop: Een Nederlandse vestigingskolonie 1680-1730*, (Promotheus, Amsterdam, 1999); H.E. NIEMEIJER, *Calvinisme en koloniale stadscultuur. Batavia 1619-1725*(diss. Vrije Universiteit Amsterdam 1996); G.J. SCHUTTE, ‘Between Amsterdam and Batavia: Cape society and the Calvinist church under the Dutch East India Company’ in *Kronos*, 25, 1998/1999, pp. 17-49.
86. H.E. NIEMEIJER, *Calvinisme en koloniale stadscultuur. Batavia 1619-1725*, pp. 171-177; G.J. SCHUTTE, ‘Between Amsterdam and Batavia: Cape society and the Calvinist Church under the Dutch East India Company’ in *Kronos*, 25, 1998/1999, pp. 17-49.
87. R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992, p. 183.

voormalige opperhoofd van Mauritius Lamotius zijn zaakwaarnemer was)⁸⁸. Ook was Adam niet de enige van zijn slaven die gedoopt werden.⁸⁹

Misschien is het goed, teneinde op enigszins verantwoorde wijze een oordeel van Elsevier als slaveneigenaar te vormen, toch wat nader in te gaan op wat Robert Shell in dezen heeft geformuleerd. Hij verwijt Elsevier vooral corruptie, ambtsmisbruik ten bate van eigen hebzucht, en geeft vooral voorbeelden uit de sfeer van zijn aan- en verkoop van slaven. Elsevier dwong volgens hem verkopers hem slaven onder de marktprijs te leveren. En hij ‘lived off his own corruption’, want zonder dat had hij al zijn land en slaven niet kunnen verwerven, zijn formele VOC-salaris (Rds 80, later Rds 100 per jaar) stelde immers niets voor –

Thus, the manumission costs which he demanded from Rangton in 1712 was equivalent to his entire annual salary in 1705. Elsevier made far more money from the slave trade than he earned from the DEIC. Elsevier confirms the stereotype of the venal VOC official.⁹⁰

Deze boutade verschaft helaas echter weinig inzicht in Elseviers financiële positie en handelwijze. Zij begint met enkele storende slordigheden: als opperkoopman verdiende Elsevier f 80, met ingang van 1700 f 100 - tachtig respectievelijk honderd *guldens* en niet *rijksdaalders* en niet *per jaar* maar *per maand*.⁹¹ Elsevier behoefde daarvan echter niet te leven, en elke vergelijking van de opbrengst van een slaaf met zijn jaarinkomen is ook daarom onzinnig. Compagniesdienaren ontvingen naast dat salaris (dat bovendien in patria uitbetaald werd!) allerlei vergoedingen: ‘costgeld’, ‘rantsoenen’ en ‘emolumenten’ bijvoorbeeld, om de onderscheidingen van een resolutie van de Kaapse Politieke Raad te volgen die zijn financiële situatie regelde vanaf mei 1707.⁹² Die emolumenten vormden gemakkelijk een veelvoud van dat maandsalaris. Daartoe behoorde bijvoorbeeld, dat de Secunde-administrateur recht had op de vanwege breuk, indrogen, en bederven afgeschreven goederen in zijn magazijn, waarvan de omvang (maar niet de opbrengst uiteraard!) overigens geheel wettig vastgesteld werd.⁹³ Het zal duidelijk zijn, dat een dergelijke regeling lucratief kon zijn.

Elsevier trok bovendien een fors inkomen uit zijn boerderij. Of Elsevier als ambtenaar grond mocht bezitten en exploiteren, is overigens een minder duidelijke kwestie dan de Vrijburgeroppositie en in hun kielzog sommige historici dachten; dat

---

88. R.C.-H. SHELL, ‘The short Life and personal belongings of one slave: Rangton van Bali, 1673-1720’, *Kronos* 18, 1991, pp. 1-6; R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992.

89. R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992, pp. 182 nt 91 en 182 nt 95.

90. *Ibid.*, p. 183 en nt 96.

91. VOC 5439 folio’s 2 en 255.

92. A.J. BÖESEKEN en G.C. DE WET (Eds.o.v.), Resolusies van die Politieke Raad, IV, 1707-1715, p. 3. Gedateer 14 juli 1707.

93. Vergelijk de bepalingen, op voorstel van Elsevier vastgesteld in de Politieke Raad van 17 november 1699, A.J. BÖESEKEN en G.C. DE WET (Eds.o.v.), Resolusies van de Politieke Raad, III, 1681-1707, pp. 353-354.

Heren XVII hem Elsenburg nooit afgenomen heeft, geeft te denken. Hoe dan ook, Elsevier bezat Elsenburg dat natuurlijk ook investeringen had geveerd, maar volgens Valentijn een jaarlijks rendement opleverde van een f 3000.⁹⁴

Men mag gerust aan te nemen, dat Samuel Elsevier niet vies van geld was. Het is ook best mogelijk, dat hij profiteerde van zijn positie bij de aankoop van slaven. De schappelijke prijs (Rds 60) die hij in 1698 betaalde voor Rangton van Bali lijkt er op, hoewel we natuurlijk niet weten in welke fysieke staat Rangton arriveerde; Elsevier betaalde overigens slechts een tien procent minder dan de gemiddelde prijs van de die maand verkochte 22 slaven.⁹⁵ Shell weet ook te vertellen, hoe in 1699 Gouverneur Van der Stel, Secunde Elsevier en fiscaal Blesius dertig slaven afhandig maakten van een Britse kapitein, waarvan Elsevier en Blesius elk vijf toeëigenden en Van der Stel 20.⁹⁶ Een voorbeeld dat inderdaad te denken geeft, maar dat tegelijkertijd moeilijk te generaliseren valt. De betrokken Britse kapitein eigde zich namelijk onder de ogen van het Kaapse Gouvernement een Amerikaanse slavenhaler toe, zojuist geankerd ‘close under the Dutch fort’; een evidente overtreding van de rechten van de Compagnie dus. Maar om die met geweld af te dwingen ging de Kaapse heren te ver, zeker ook gezien de ‘soo nauwe band van alliantie’ tussen de Republiek en Engeland. Dus beperkten zij zich tot een formeel protest en bekendstelling aan Heren XVII. Geen wonder dus dat de Engelsman informeel moest delen in de opbrengst van dit stukje piraterie!⁹⁷

Maar om Elsevier als de *venial official* bij uitstek aan de schandpaal te zetten aan de hand van deze voorbeelden, lijkt niet sterk.

IX

Het wordt tijd om af te ronden. Het voorgaande heeft onze kennis omtrent de persoon, familie en levensloop van Samuel Elsevier op een aantal punten vergroot. Hij werd geboren als kleinzoon van enkele grondleggers van de VOC in de Oost, groeide op in een kring van grote kooplieden en ondernemers, bestuurders en regenten. Een dergelijke bevoorrechte geboorte leverde als het ware vanzelf de juiste kennis en kennissen: een goede scholing, het bezit van de bijbehorende omvangsvormen en vooroordelen, en een entree tot het betere sociale netwerk. Zijn

---

94. F. VALENTIJN, *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorende, Amsterdam, 1726, I.* (Uitgegeven en toegelicht door P. Serton, R. Raven-Hart, W.J. de Kock; onder eindredactie van E.H. Raidt en inleiding door P. Serton, Van Riebeeck Vereniging; Kaapstad 1971), p. 154. Vgl. ook hierboven nt 2.

95. A.J. BÖESEKEN, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658-1700* (Tafelberg, Kaapstad, 1977), pp. 181-182.

96. R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992, p. 182, gebaseerd op R. RAVEN-HART, *Cape Good Hope, 1652-1702: the first fifty years of Dutch colonisation as seen by callers/ translated with notes*, (Balkema, Cape Town, 1971), pp. 465-467.

97. R. RAVEN-HART, *Cape Good Hope, 1652-1702: the first fifty years of Dutch colonisation as seen by callers/ translated with notes, II*, pp. 466; A.J. BÖESEKEN en G.C. DE WET (Eds.o.v.), *Resolusies van de Politieke Raad, III, 1681-1707*, pp. 355-356. Gedateerd 29 december 1699.

loopbaan verliep navenant, ook omdat hij gepaste huwelijken sloot en de indruk geeft, actief en handig te zijn; een kiene zakenman die wist aan welke kant zijn boerham gesmeerd werd. Samuel Elsevier was een regelmatig kerkganger, een zorgzaam echtgenoot en vader, een streng maar rechtvaardig werkgever en slaveneigenaar. Een doorsnee zeventiende eeuwse dus.

We weten nu dus veel van Samuel Elsevier, voldoende om zijn biografie aan te passen. Ook genoeg, om hem ‘exemplar of what Max Weber termed the prebendial mentality’ te noemen, of ‘the stereotype of the venial VOC official’?⁹⁸ Iemand, die zich een vrouw zocht met het oog op het ‘crucial importance of in-law patronage’?⁹⁹

Om eerlijk te zijn: ik begrijp Samuel Elsevier op diverse punten ook niet echt. Ik neem zijn standsbesef waar en zijn superieure houding tegenover mensen met andere achtergronden; ik verbaasde me over zijn ambtsopvatting en arbeidsethos, zijn omgang met patronage en carrière. Ik zie, hoe hij Adam Matanje tegelijkertijd zijn eigendom en broeder noemde, en samen met hem devoot luisterde naar het avondmaalsformulier (‘alzo zullen wij allen ... tezamen één lichaam zijn, en zulks niet alleen met woorden, maar ook met de daad jegens elkander bewijzen’). Samuel Elsevier en zijn tijdgenoten vonden kennelijk zaken normaal, die ik absoluut abnormaal vind. De opdracht van de historicus is echter niet, om tevreden vast te stellen hoe goed en gelukkig wij zijn; hij moet vertellen hoe en waarom Samuel Elsevier en zijn tijd in elkaar gestoken was. Hoe en waarom patronage onder de VOC werkte, welke rol familie en huwelijk daarin vervulden, wat het betekende regent of ambtenaar van de VOC te zijn en welke bandbreedte die functies liet aan status, zelfverrijking en macht. Hoe een maatschappelijke indeling in vrijen en onvrijen, rijken en armen, elite en massa werkte. Om die vreemde wereld te kunnen bestuderen, hebben hedendaagse sociologische termen als ‘prebendial mentality’ en ‘in-law patronage system’ analitische waarde, maar zijn natuurlijk niet waardenvrij en doen algauw niet geheel recht aan de wereld van de 17de eeuw. De vroeg-moderne Europese samenleving bestond immers uit een veelheid aan sociale netwerken, allemaal gebaseerd op patronage en cliënteel, bescherming en belang, status en stand. Familierelaties, ‘magen en vrienden’ waren daarin ieders eerste en laatste sociale vangnet. De vrije Republiek der Verenigde Nederlanden heeft bovendien die sociale realiteit als het ware tot haar bestuurlijk-politiek stelsel verheven.¹⁰⁰ De VOC bestond dus vanzelfsprekend van de patronage en was bovendien strikt hiërarchisch geordend; status en aanzien waren dientengevolge zeer belangrijk.¹⁰¹ Zeker ook aan de Kaap, waar bovendien de bevolking bestond uit een aantal zeer verschillende groepen, juridisch, cultureel, sociaal, economisch.¹⁰²

---

98. R.C.-H. SHELL, ‘Rangton van Bali (1673-1720): Roots and resurrection’ in *Kronos*, 19, 1992, p. 183.

99. *Ibid.*, pp. 183; 183 nt 96; 182 nt 88.

100. S. GROENVELD en G.J. SCHUTTE, *Delta 2: Nederlands verleden in vogelvlucht. De nieuwe tijd: 1500 tot 1813* (Marthinus Nijhoff, Leiden, 1992), pp. 195-210.

101. G.J. SCHUTTE, *De Nederlandse patriotten en de koloniën* (Tjeenk Willink, Groningen, 1974), pp. 32-38; F. LEQUIN, *Het personeel van de VOC in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen*, (Dissertatie, Leiden, 1982).

102. A.W. BIEWENGA, *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie 1680-1730*.

Tegen die achtergrond is er alle reden voor een verdergaande bestudering van leven en loopbaan van Samuel Elsevier. Ik denk met name ook aan het conflict tussen Willem Adriaan van der Stel en de Vrijburgers. Die kwestie is al te lang beschreven vanuit twintigste-eeuwse termen en idealen. Als voorbeeld van de belangentegenstelling tussen metropolis en kolonie en van streven naar dekolonisatie, van het opkomend Afrikaner nationalisme, van de tegenstelling tussen aristocratie en massa.¹⁰³ Twintig jaren geleden heb ik ter mogelijke verklaring vooral aandacht gevraagd voor de structuur van Kaapse samenleving en de betrokken groepen – economisch, bestuurlijk en mentaal¹⁰⁴ – en bijbehorende factiestrijd.¹⁰⁵ Dit laatste zou niet alleen inzicht geven in de sociaal-politieke verhoudingen en gedragingen, maar ook op culturele netwerken. Elseviers zuster Anna bijvoorbeeld bedacht per testament niet alleen haar nichtje Johanna Constantia, gehuwd met de Stellenbosche predikant Henricus dominee Beck en dus een schoonzuster van de dichteresse Aletta Beck¹⁰⁶, maar ook de dochter van ds. Kalden en de weduwe van dominee Van Loon.¹⁰⁷

Mijn schets van de toenmalige diverse sociale groepen aan de Kaap is echter te ruw en te schetsmatig, denk ik nu; diepgaand bronnenonderzoek zou bijvoorbeeld de positie, cultuur en rol van slaven, vrijzwarten en andere zwakke sociale groepen meer aandacht moeten geven. Inclusief clintêlevorming. Nog meer dan toen ben ik thans bovendien overtuigd van het nut van vergelijkende studie. De Kaap was gesitueerd halverwege tussen Amsterdam en Batavia.¹⁰⁸ Moeten we Samuel Elsevier en zijn Elsenburg niet tegen die achtergrond bezien? In patria, in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, op Ceylon en in de Ommelanden van Batavia: overal investeerden regenten en rijken geld en tijd in grondbezit, buitens, tuinen, plantages en patroonschappen.¹⁰⁹ En verzamelden zich fortuinen, in Oost en West.¹¹⁰ Waarom dan niet aan de Kaap? Om aan Elsevier recht te doen, moeten we dus meer weten en meer vergelijken. Ad fontes dus!

---

103. Hiervoor, noten 1 en 5.

104. G. SCHUTTE, 'Company and colonists at the Cape' in R. ELPHICK en H. GILIOME (eds.), *The shaping of South African society 1652-1820*, pp. 173-210.

105. *Ibid.*, pp. 186-187.

106. V. PIETERS en G.J. SCHUTTE, 'Een vergeten Kaapse dichteres: Aletta Beck' in *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 39(1), 1999, pp. 67-84.

107. Hierboven nt 46.

108. G.J. SCHUTTE, 'Between Amsterdam and Batavia: Cape society and the Calvinist Church under the Dutch East India Company' in *Kronos*, 25, 1998/1999, pp. 17-49.

109. H.E. NIEMEIJER, *Calvinisme en koloniale stadscultuur. Batavia 1619-1725*, pp. 35-39; W. FRIJHOFF, *Wegen van Evert Willemsz* (Nijmegen 1995), pp. 613-645.

110. Voorbeelden van Oostindische fortuinen: G.J. SCHUTTE, *De Nederlandse Patriottten en de koloniën* (Groningen 1974) p. 28; F. LEQUIN, *Het personeel van de VOC*, pp. 154-158; F.S. GAASTRA, 'Een Kollumer koopman in de Oost. Eyso de Wendt (1718-1780)', *De Vrije Fries* 79 (1994), pp. 85-102; F.S. GAASTRA, 'Rijke Friezen uit de Oost', PH. H. BREUKER en A. JANSE (Ed.), *Negen eeuwen Friesland-Holland* (De Walburg Pers, Zutphen, 1997), pp. 191-195.

Abstract

Ad Fontes. On Samuel Elsevier, his wives and slaves: A proposal for a re-interpretation

Samuel Elsevier (1653-1724), the senior official of the Dutch East India Company (DEIC) at the Cape in the period 1697 to 1707 closely associated with Willem Adriaan van der Stel, is traditionally perceived in historical writing as a typical senior company official. His temperament of arrogance, passion, ambition and greed supposedly made him susceptible to corruption. It is a perception based on incomplete, dated or incorrectly interpreted details. It appears from all types of archival information, disclosed for the first time in this article. The information has a bearing on his familial background, that of his wife, their respective life histories, the history of the family, his career, property and also slaves. In the light of new evidence the biographer is forced to revise the perception of Samuel Elsevier in a number of respects.

The judgment of Elsevier is still the product of the time in which he lived. Life at the Cape and the world of the DEIC form but a small segment of a larger whole. Factors, other than the incomplete data available, also prevent a more comprehensive picture. There are *inter alia* a shortage of comparative perspectives and the dominance of perceptions dating from later times; ideas, such as the company as an oppressor of Afrikaner Vryburgers, and the Great Constantia syndrome. Also from the perspective of the present, the world of that period is easily subject to criticism in as far as it has a bearing on the judicial and social contrasts, colonial relations and racial undertones. Old and contemporary values and mores can all too easily be misunderstood in South Africa – a country in search of a new history. The historian must however always do justice to the people of the past; within the reference framework of his time Samuel Elsevier's behaviour is comprehensible. The revised biography of Samuel Elsevier is thus especially a proposal for another form of understanding of the man and the time in which he lived.